

İsmâiliyye Şia'sının İmâmet Anlayışı

Isma'îlî Shi'a's Concept of Imamate

Azmi BAYER

(Sorumlu Yazar | Corresponding Author)

Arş. Gör. Erciyes Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İslam Mezhepler Tarihi Anabilim DalıResearch Assistant, Erciyes University,
Faculty of Theology, Department of History of
Islamic Sects Kayseri / Türkiye

azmibayer@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0007-3967-1775><https://ror.org/047g8vk19>

Muharrem AKOĞLU

Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İslam Mezhepler Tarihi Anabilim DalıProf. Dr., Giresun University, Faculty of
Theology, Department of History of Islamic Sects
Giresun / Türkiye

akoglu@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2185-3032><https://ror.org/05sraq822>

Makale Bilgisi

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 24/12/2024
Kabul Tarihi : 23/05/2025
Yayın Tarihi : 30/09/2025

Article Information

Article Type : Research Article
Received : 24/12/2024
Accepted : 23/05/2025
Published : 30/09/2025

Atıf

Bayer, Azmi – Akoğlu, Muharrem. “İsmâiliyye Şia'sının İmâmet Anlayışı”. *Ordu İlahiyat* 5 (Eylül 2025), 17-36. <https://doi.org/10.70674/oi.1606941>

Citation

Bayer, Azmi – Akoğlu, Muharrem. “Isma'îlî Shi'a's Concept of Imamate”. *Ordu Divinity* 5 (September 2025), 17-36. <https://doi.org/10.70674/oi.1606941>

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [İntihal.net](#) - [Turnitin](#)

This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [İntihal.net](#) - [Turnitin](#)

Etik Beyan | Ethical Statement

Yapay Zekâ Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde Yapay Zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. Ayrıca bu makale, “İsmâiliyye Şia'sında İmâmet Düşüncesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. [Azmi BAYER – Muharrem AKOĞLU](#)

Use of Artificial Intelligence: No Artificial Intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. Also, this article is derived from his master's thesis titled “The Idea of Imâm in the Ismâ'iliyya Shia”. [Azmi BAYER – Muharrem AKOĞLU](#)

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

ordulahiyatdersisi@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](#) lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the [CC BY-NC 4.0](#) license.

Öne Çıkanlar

- Tarihsel, siyasi ve sosyokültürel koşullar; imâmet anlayışının farklı Şii mezhepler arasında çeşitlenmesine yol açmıştır.
- İsmaililik, Cafer es-Sâdık'ın vefatından sonra ortaya çıkan halefiyet (imamet) kriziyle şekillenmiştir
- İsmailî imâmet anlayışı, setr ve zuhur dönemleriyle tarihsel aşamalar göstermiştir.
- İmam hem teolojik hem ahlâkî rehberdir. Masumiyet doktriniyle kutsanan imam, yalnızca inanç rehberi değil, aynı zamanda bireyin etik yaşamını yönlendiren bir otorite olarak görülür.

Highlights

- Historical, political, and sociocultural conditions have led to the diversification of the concept of imamate among different Shi'i sects.
- Ismailism was shaped by the succession crisis that emerged following the death of Jafar al-Sâdîq.
- The Isma'îlî concept of Imamate has undergone historical phases marked by the Period of Concealment (Satr) and the Period of Manifestation (Zuhur).
- The imam is both a theological and moral guide. Sanctified by the doctrine of infallibility, he is regarded not only as a spiritual leader but also as an authority who directs the ethical life of the individual.

İsmâ'îlî Shi'a's Concept of Imamate

Extended Abstract

The concept of imamate, considered as Uşûl al-Dîn in the Shi'a tradition, has undergone a long process of change due to sociocultural and historical conditions, and has diverged from its initial context in terms of belief. In this context, Isma'ilism, the second largest Shia Muslim community after the Twelver Shi'a, is noteworthy due to the differences it has presented in its understanding of imamate throughout history. In particular, the imamate crisis that occurred after the death of the sixth imam, Ja'far al-Şâdiq, led to the separation of Isma'ilism from the Twelver Shi'a and the formation of its own line of imams. The imamate journey of Isma'ilism consists of two main phases: the satr (concealment) period and the zuhur (appearance) period. During the satr period, the imams went into hiding due to political pressures and carried out their activities through secret da'is. In the zuhur period, with the establishment of the Fatimid State, the imams became a political power and spread their understanding of imamate as the official ideology of the state. For Isma'îlî Shi'a, imamate is considered one of the fundamental elements and principles of faith. The basis of Isma'îlî belief lies in the necessity of the existence of an explicitly stated infallible imam from the lineage of Ali ibn Abî Tâlib. Imamate is at the center of Isma'îlî belief and doctrine and is considered the main element of all the foundations of religion. The doctrine of Imamate holds a central and foundational place within Shi'a Islam, regarded as one of the core tenets of faith. Over time, this doctrine has undergone significant transformations influenced by various sociocultural and political factors, leading to important shifts in its theological interpretation and practical application. These changes have been particularly evident in the development of Imamate's creedal (i'tiqâdî) dimensions, where the early Shi'a conception has diverged substantially in different Shi'a sects. While Imamate is universally accepted within Shi'a Islam as part of the Uşûl al-Dîn the essential principles of religion its precise meaning and role have been subject to varying understandings and debates, resulting in sectarian distinctions. Among Shia communities, the Isma'îlî Shi'a represent the second largest sect after the Twelvers (Ithnâ'ashariyya). The Isma'îlîs are particularly noted for their distinctive and innovative interpretation of the institution of Imamate. The historical schism between Isma'îlîs and Twelvers traces back to the succession crisis that erupted after the death of the sixth Imam, Jafar al-Şâdiq. This crisis centered on the question of legitimate succession and triggered a split within the Shi'a community. While the Twelvers recognized Mūsā al-Kāẓim, another son of Jafar al-Şâdiq, as the rightful Imam, the Isma'îlîs asserted that the Imamate right belonged to Jafar's eldest son, Ismail, or his descendants. This claim led to the formation of a separate Isma'îlî line of Imams, establishing an enduring institutional and theological divide. The Isma'îlî understanding of Imamate can be historically divided into two primary phases: the Period of Concealment (Satr) and the Period of Manifestation (Zuhur). During the Period of Concealment, which spans several centuries, the Isma'îlî Imams operated under severe political repression, mainly at the hands of the Abbasid Caliphate and other dominant Sunni powers. To survive and preserve their religious authority, Isma'îlî Imams conducted their activities covertly, with a significant emphasis on secrecy. The propagation of the faith and the recruitment of followers were delegated to specially authorized missionaries known as dâis, who were charged with maintaining the community's cohesion through clandestine networks and esoteric teachings. This period was marked by caution, concealment, and symbolic religious communication aimed at safeguarding the Imamate's continuity in an often hostile environment. The second phase, the Period of Manifestation, began in earnest with the establishment of the Fatimid Caliphate in the 10th century. The Fatimids, who claimed descent from Fatimah, the daughter of the Prophet Muhammad and wife of Ali ibn Abî Tâlib, instituted a state where the Isma'îlî Imams not only held supreme religious authority but also wielded political sovereignty. This era marked a profound transformation in the role of the Imam from a concealed spiritual guide to a publicly recognized religious and political leader. The Fatimid regime institutionalized the Isma'îlî doctrine of Imamate as the state's official ideology, thereby embedding the concept deeply into the socio-political fabric of their empire. This enabled the Isma'îlîs to openly propagate their beliefs and to shape societal structures according to their religious principles. A cornerstone of Isma'îlî theology is the doctrine of the Imam's 'İsmah (infallibility or divine protection from sin and error). This quality renders the Imam uniquely qualified to lead the community, interpret the divine law, and preserve the integrity of the faith. The Imam's infallibility is considered indispensable for maintaining social order, religious unity, and authentic governance of the Muslim community. The Isma'îlî Imam is always a direct descendant of Ali ibn Abî Tâlib, appointed by his predecessor, establishing a hereditary and divinely sanctioned lineage. Succession is typically hereditary, passing from father to eldest son, thereby maintaining continuity and stability within the community. Beyond its doctrinal significance, the belief in the Imam profoundly shapes the daily lives of Isma'îlî adherents. The Imam is not merely a theoretical figure but a living spiritual authority whose presence and guidance permeate the ethical and moral conduct of believers. Preparation for an audience with the Imam involves specific ritual acts such as personal hygiene, applying pleasant fragrances, and dressing in clean and orderly attire. These acts transcend mere formal etiquette; they symbolize inner devotion, spiritual readiness, and respect toward the Imam. Such practices underscore the deep integration between faith and morality in Isma'îlî spirituality. In Isma'îlî thought, the Imam serves as both a religious exemplar and a moral guide, embodying the perfect manifestation of divine guidance on earth. This dual role reinforces the inseparability of belief and practice, where theological convictions directly inform ethical behavior and social responsibility. The Imam's guidance helps believers navigate complex moral landscapes and cultivate virtues in everyday life, reinforcing community cohesion and spiritual resilience. In summary, the doctrine of Imamate in Shi'a Islam particularly within the Isma'îlî tradition reflects a dynamic interplay of historical contingencies, theological innovation, and spiritual praxis. It has evolved from a contested principle marked by secrecy and survival into a publicly affirmed institution that has shaped religious thought and political structures. The Isma'îlî emphasis on the Imam's infallibility, hereditary succession, and ethical authority reveals a comprehensive worldview where leadership, faith, and morality converge, fostering a rich tradition of theological reflection and communal life.

Keywords: History of Islamic Sects, Shi'ite, Isma'îlî, Imamate, Imam.

İsmâiliyye Şîa'sının İmâmet Anlayışı

Öz

Şîî düşüncenin temel inanç esaslarından biri olan imâmet, tarihsel süreç içinde sosyokültürel ve siyasal koşulların etkisiyle önemli değişimlere uğramıştır. Bu değişim, özellikle imâmet kurumunun itikadî boyutunda, ilk dönem Şîî anlayışından belirgin farklılıklar doğmasına neden olmuştur. İmâmet, Şîî geleneğinde usûlü'd-dîn yani dinin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilirken, bu prensibin yorumu ve uygulanışı farklı Şîî mezhepler arasında ayrışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda İsnâaşeriyye Şîîlerinden sonra ikinci büyük Şîî Müslüman topluluğu olan İsmâiliyye Şîa'sı, imâmet kurumuna dair geliştirdiği özgün yaklaşımıyla dikkat çeker. İsmâiliyye Şîa'sının İsnâaşeriyye Şîîlerinden ayrışma süreci, altıncı imam Cafer es-Sâdık'ın vefatı sonrası ortaya çıkan imâmet krizine dayanmaktadır. Bu kriz, Cafer es-Sâdık'ın halefinin kim olacağı konusunda yaşanan görüş ayrılıkları sonucu Şîîler arasında bölünmeye neden olmuş; İsmâîlîler, Cafer es-Sâdık'ın büyük oğlu İsmâîl'in veya onun soyundan gelenlerin imâmet hakkına sahip olduğunu savunarak kendi imam silsilelerini oluşturmuşlardır. İsmâiliyye Şîa'sının imâmet anlayışı, tarihsel gelişim sürecinde iki temel aşamaya ayrılır. Birincisi Setr (gizlenme) dönemi; ikincisi ise Zuhur (açığa çıkma) dönemidir. Setr döneminde, İsmâîlî imamlar Abbasîler gibi egemen siyasî güçlerin baskısı altında oldukları için faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde imamların daveti, özel olarak yetkilendirilmiş dâîler aracılığıyla ve genellikle gizlilik içinde sürdürülmüştür. Zuhur dönemi ise, özellikle 10. yüzyılda kurulan Fâtımî Devleti ile başlamış ve bu dönemde imamlar hem dini hem de siyasî liderlik konumuna yükselmişlerdir. Fâtımîler, imâmet anlayışlarını devletin resmî ideolojisi haline getirmiş ve bu doğrultuda toplumsal yapıyı şekillendirmişlerdir. İsmâiliyye Şîa'sının temel öğretilerinden biri, imamın mâsum (ismet sahibi) olması ve ona itaatın zorunlu (vâcib) kabul edilmesidir. İmamın mâsumiyeti, toplumunun düzeni, birliği ve dinin sahih şekilde idaresi açısından vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilir. Bu imam, altıncı imam Cafer b. Ebî Tâlib'in soyundan gelir ve bir önceki imam tarafından belirlenmiş olur. İmâmet, babadan büyük oğluna imam olarak belirlenmesi şeklinde ardılık yoluyla devam eder. İsmâîlî düşüncesinin merkezinde yer alan imam inancı, yalnızca teorik ya da soyut bir kabul olarak kalmaz, bireyin gündelik yaşamında sergilediği ahlâkî tutum ve davranış biçimlerini de derinden etkiler. İmamların huzuruna çıkmadan önce yapılması gereken maddî hazırlıklar bedensel temizlik, güzel koku sürünmek, temiz ve özel giyinmek gibi yalnızca biçimsel nezaket kuralları olarak değil, aynı zamanda içsel bir bağlılık ve saygının dışa yansımaları olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, İsmâiliyye Şîa'sında imam ile ahlak anlayışı arasında güçlü bir bütünlük bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şîa, İsmâiliyye, İmâmet, İmam.

Giriş

Cafer es-Sâdık'ın 148/765 yılında vefatının ardından, imâmetin nas ve tayin yoluyla Cafer'in en büyük oğlu İsmâîl ve onun oğlu Muhammed b. İsmâîl ve onların soyundan gelen imamların hakkı olduğunu savunan Şîî gruba İsmâiliyye adı verilir. Tarihsel süreç içerisinde kendine has bir inanç sistemi geliştiren İsmâîlîler, özellikle imâmet anlayışlarıyla tebellür etmişlerdir. Siyasî alanda da aktif rol oynayan İsmâîlîler, kendi devletlerini kurarak İslam tarihinde önemli bir yer edinmişlerdir.

Bu çalışma, İsmâiliyye Şîa'sının imâmet konusuna verdiği önemi ve imâmetin onlar için ne ifade ettiğini incelemektedir. Makale, giriş ve beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, İsmâiliyye'nin tarihsel süreci ele alınarak mezhebin gelişim aşamaları ortaya konulacaktır. Akabinde imâmet genel bir perspektiften ele alınarak İsmâiliyye Şîa'sındaki imâmet algısı üzerinde durulacak devamında ise İsmâiliyye Şîa'sında önemli bir merci olarak görülen imam ve imamın konumu değerlendirilecektir. Son olarak İsmâiliyye Şîa'sında kutsal kabul edilen imamın değerine ve müminlerin imama karşı sorumluluklarına yer verilecektir. İsmâîlî imâmet teorisini incelerken temel amacımız, konuyu doğrudan İsmâîlî kaynakları ışığında değerlendirmektir. Erken döneme ait muteber kaynakların sınırlı olması, çalışmanın odağını Fâtımî Devleti dönemine kaydırmakta ve bu dönemde gelişen zengin İsmâîlî literatürüne dayandırmaktadır.

Fâtımî döneminde İsmâîlî dâîlerin düşüncelerini serbest bir şekilde ifade edebilmeleri, bu dönemde ortaya konulan eserlerin çeşitliliğini ve derinliğini artırmıştır. Bu bağlamda çalışma, İsmâîlî düşüncesinin temel taşlarını atan önemli şahsiyetlerin eserlerine dayanmıştır. Özellikle Ca'fer b. Mansûr el-Yemen (ö. 360/970?), Kâdî Nu'mân (ö. 363/974), Ebû Ya'kûb es-Sicistânî (ö. 393/1003?) ve İdrîs İmâdüddîn (ö. 872/1468) gibi önde gelen İsmâîlî düşünürlerin eserlerinden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, modern akademik yaklaşımların sunduğu katkılar da göz ardı edilmemiş bu çerçevede Farhad Daftary'nin çalışmaları, İsmâîlî düşüncesini bütüncül bir bakış açısıyla ele alması sebebiyle temel bir referans olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de İsmâîlîlik alanında yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu alana önemli katkılar sunmuş

akademisyenler de bulunmaktadır. Özellikle Prof. Dr. Ali Avcu ve Prof. Dr. Muzaffer Tan'ın İsmâîlîlik üzerine kaleme aldıkları akademik yayınlar, konuya ilgi duyan araştırmacılar için hem kaynak niteliği taşımakta hem de alanın metodolojik ve tarihsel çerçevesinin anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu araştırma sürecinde, Mezhepler Tarihi biliminin temel prensibi olan objektiflik ilkesine bağlı kalınarak, ilgili bilgiler tarafsız ve betimleyici bir şekilde sunulmaya gayret edilmiştir.

1. Tarihsel Arka Plan

Hız. Muhammed hayatta iken insanların karşılaştıkları problemleri Kur'ân'dan sonra mutlak otorite sıfatıyla çözüme kavuşturmaktaydı. Hız. Muhammed'in fânî âlemden ayrılmasıyla birlikte otorite boşluğu meydana gelerek insanlar arasında ihtilaflar ve farklı fikirlerin tezâhür ettiği görüldü. İlk başta siyasi hüviyete sahip olan bu ihtilaflardan beslenen fikirler, süreç içerisinde kurumsal bir yapıya bürünüp mezhepler olarak tarih sahnesinde kendilerine yer buldu. Gerçekleşen bu fikrî ayrılıkların temelini oluşturan ve mezhep gibi beşerî oluşumları ortaya çıkaran en büyük etmenlerden biri yönetimi ve otoriteyi temsil eden hilâfet-imâmet meselesi oldu. Hız. Peygamber kendisinden sonra imâmet meselesinde topluma herhangi bir isim işaret etmemiş bu da hilâfet-imâmet merkezli tartışmaların ortaya çıkmasına gerekçe olmuştur.¹

İmâmet meselesi, özellikle Müslüman tebaanın zihnini meşgul etmiş, ancak İslam topraklarında yaşayan gayrimüslimler de bu durumdan dolayı olarak etkilenmiştir. Hız. Peygamber'in vefatının hemen ardından Müslümanlar arasında ilk büyük tartışmalar imâmet konusunda yaşanmıştır. Her ne kadar Hız. Ebu Bekir'e (ö. 13/634) biat edilmesiyle sorun çözüme kavuşmuş gibi görünse de bu duruma maalesef kalıcı bir çözüm sağlanamamış ve sorunların oluşmasına sebep olmuştur.²

İslam Düşünce Tarihi içerisinde râşid halifelerin sonuncusu olan Hız. Ali zamanında (ö. 40/661) Cemel Vakası ile başlayan akabinde Sıffîn Savaşı ile devam ederek tahkim hadisesinin tezâhürü ile doruklara ulaşan imâmet meselesi, toplumsal ayrışmaların gerekçesi olmuştur. İslam'ın oldukça erken bir döneminde ortaya çıkan bu olumsuz hadiseler, ilerleyen süreçte İslam toplumunda ortaya çıkacak çeşitli itikâdî ve siyâsî fikir ayrılıklarına zemin hazırlamıştır. Bu ayrılıkların kurumsallaşmasıyla birlikte İslam toplumunda Hâricilik, Mürcie, Mu'tezile, Şia ve Ehl-i Sünnet gibi birçok mezhep teşekkül etmiştir.³

Tarihsel süreçte müslüman toplumların, siyâsî ve idarî yetkinin Müslümanlara tevdi edildiği olgusunu yeterince içselleştiremediği görülmektedir. Şia ise bu sorunsalın çözümünü ilahî iradeye atfetmiş ve bu yaklaşım, nas ve tayin prensipleriyle belirlenen mâsum imamlar kavramını içeren kapsamlı bir imâmet teorisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴ Bu bağlamda Şiî doktrine göre imâmet dinin temel taşı olduğu için bu noktada konunun önemini gösterecek şu pasaj dikkate değerdir: "İmâmete inanmayanın dini yoktur. İmamların, Hız. Peygamber'in Ehl-i Beyti'nden olduğuna inanmak zorunludur. Nitekim Allah'ın Müslüman bir kimsenin amellerini ancak imamların velâyetine inanıp onlara, Peygamber'e itaat ettiği gibi itaat etmesi durumunda kabul eder."⁵

Şia yukarıda verilen pasajdaki görüşünü destekleyecek mâhiyette "Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin."⁶ âyetini zikreder. Şiî âlimler

¹ Muharrem Akoğlu, *Mezhep Olgusu Bağlamında Şiilik ve Irak'ta Şiilik* (Tezmer, 2013), 23.

² Ebu'l Hasan Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (el-Mektebetü'l Asriyye, 1990), 39.

³ Muzaffer Tan, *İsmâîlîliğin Teşekkül Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 19.

⁴ Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummi' ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXII (1992), 90.

⁵ Ahmet b. İbrahim Nisâbü'rî, *İsbâtü'l-imâme* (Dârü'l Endelüs, 1996), 8.

⁶ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir II*, çev. Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020) Nisâ Sûresi 4/59.

imam Cafer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) bu âyetin tefsirini soran birine verdiği cevabı nakletmektedir. Bu âyet ile kastedilenlerin kendilerinin olduğu ve kendileri vasıtasıyla Allah'a ibadet, itaat ve isyan edileceğini ifade etmektedirler. “Bize itaat eden, Allah'a itaat etmiştir; bize isyan eden, Allah'a isyan etmiştir.” şeklinde mutlak ifadeler kullanıldığı da görülmektedir.⁷

Aynı şekilde bu bağlamda İmam Cafer es-Sâdık'a atfedilen rivâyette imamların otoritesine itaat, ilahî bir zorunluluk olarak sunulmakta ve bu hususta imamların aracılığı olmaksızın Allah'ın kullarının amellerini kabul etmeyeceği, onlara merhamet veya azap etmeyeceği ileri sürülmektedir. Kendilerini Allah'ın kapısı ve delili, yaratıklarına karşı güvenilir elçileri, sırrının muhafızları ve ilminin emanetçileri olarak telakki etmektedirler.⁸ Buna göre Şîî âlimlerin, imâmetin ilahî kaynaklı olduğunu iddia ettiği ve nasları tevil ederek imâmetin toplumun idrak ve haddinden öte bir durum olduğu, meseleyi de itikâdî bir noktaya dönüştürdükleri görülmektedir.

İslam fikir ve siyaset tarihinde önemli bir yere sahip olan Şia, imamın şahsiyeti etrafında şekillenen tartışmalar ve zaman zaman ortaya çıkan itikâdî çatışmalar neticesinde mezhep içerisinde bazı bölünmelere ve farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁹ Bu bağlamda Şia'nın önemli kolları arasında zikredilen İsmâiliyye de bu farklılaşmalardan nasibini almıştır. İsmâiliyye mezhebi esas olarak ilk dönemlerine bakıldığında karanlık olarak gözükmekte ve imâmet anlayışı da Şia geleneği içerisinde İmâmiyye kolundan farklılık arz etmektedir. Bu farklılık İsmâîlîlerin altıncı imamı Cafer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) halefi olarak İsmâîl'i (ö.138/755-56?), İmâmîlerin ise Cafer'in diğer oğlu Musa Kazım'ı (ö. 183/799) halef kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Erken dönem İsmâîlî düşüncesinde, imâmet tartışmalarının temel odak noktası, İmam Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmâîl'in, babasının hayatta olduğu dönemde mi yoksa vefatından sonra mı vefat ettiği hususudur. Bu tartışmalar, İsmâîl b. Cafer ve Muhammed b. İsmâîl'in şahsiyetleri etrafında yoğunlaşmıştır.

Cafer es-Sâdık'ın vefatından sonra kimin imam olacağı problemiyle birlikte yaşanan ihtilaflar ve bunun neticesinde oluşan fırkalar/gruplar arasında İsmâîl b. Cafer ve oğlu Muhammed b. İsmâîl'in imâmetini öne süren kesimlerden bahsedilmektedir. Bu bağlamda ilk İsmâîlîlerin imâmet anlayışı kapsamında Şehristânî'nin (ö. 548/1153) İsmâiliyye el-Vâkıfe olarak belirttiği fırka; imâmetin Cafer'den sonra bağlayıcı karar noktası olan nasla ve evlatlarının onaylamasıyla İsmâîl b. Cafer'e geçtiğini savunmaktadır. Nitekim İsmâîl'in babasının hayattayken ölümü konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İsmâîlî düşüncede, İsmâîl b. Cafer'in ölümü hususunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bir grup, İsmâîl'in vefat etmediğini, Abbâsî halifeliğinin takibinden korunmak amacıyla takiyye prensibi gereği ölümünün ilan edildiğini savunmuştur.¹⁰ Diğer bir grup ise, İsmâîl'in ölümünün gerçek olduğunu ve nas prensibi gereği imâmetin onun soyundan devam etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu ikinci görüşe göre nas ilkesi, imâmetin belirli bir soyda kalmasını ve başkalarına geçmemesini gerektirmektedir. Bu nedenle İsmâîl'den sonra oğlu Muhammed b. İsmâîl'in imâmetini kabul edenler, Mübârekiyye olarak adlandırılmıştır.¹¹ Bunlara göre imâmet, Hasan ve Hüseyin'in durumu hariç, kardeşten kardeşe geçmez; bu nedenden ötürü İsmâîl'in diğer kardeşlerinin imâmetini kabul etmemişlerdi.

Son dönem araştırmalar, Mübârekiyye adlandırmasının yaygın kanaatin aksine belirli bir lider şahsiyete değil, doğrudan İsmâîl b. Cafer'e verilen bir lakaba dayandığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Mübârekiyye isminin İsmâîlîliğin erken döneminde İsmâîl'in takipçileri için kullanıldığı, ancak bu adlandırmanın herhangi başka bir kurucu figüre atıfla ortaya çıkmadığı ileri sürülmektedir. W. Ivanow, *The Alleged Founder of İsmâ'îlism* adlı eserinde, IV/X. yüzyılın önde gelen İsmâîlî dâîilerinden Ebû Yakûb es-Sicistânî'nin (ö. 393/1003) İsmâîl'den el-Mübârek lakabıyla söz etmesine atıfla, Mübârekiyye isminin kökeninin doğrudan İsmâîl'e dayandığını

⁷ Nisâbü'rî, *İsbâtü'l-imâme*, 8.

⁸ Nisâbü'rî, *İsbâtü'l-imâme*, 8.

⁹ Ali Avcu, “Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 152.

¹⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayınları, 2008), 159.

¹¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 159.

belirtmiştir. Bununla birlikte, erken dönem Şîî imamlarının lakaplarının ne zaman ortaya çıktığı, bu lakapların başlangıçta gizli adlar olarak yalnızca bağlıların dar çevrelerinde mi kullanıldığı gibi sorulara kesin cevap vermek zordur. Eğer Mübârek lakabı, iddia edildiği gibi bağımsız bir lider şahsiyeti ifade etseydi, bu kişinin tarihî kaynaklarda daha belirgin bir şekilde yer bulması ve özellikle Cafer es-Sâdık'la olan ilişkisi bağlamında Şîî rivâyetlerde açıkça anılması beklenirdi. Dolayısıyla, mevcut veriler ışığında Mübârek isminin İsmâîl'e ait bir lakap olduğu yönündeki görüşler daha tutarlı görünmektedir.¹²

Şehristânî'nin (ö. 548/1153) ifade ettiği İsmâiliyye el-Vâkıfe tabirini erken dönem İsmâîlî öğretisiyle ilgili en önemli kaynaklarından olan Kummî (ö. 301/913-14) ve Nevbahtî (ö. 310/922?) ise; Hâlis İsmâîlîler olarak isimlendirerek onları İsmâîl'in vefatını inkâr eden, kâim imam ve Mehdî olduğunu ve geri döneceğini (rec'at) öne süren fırka olarak ifade etmişlerdir.¹³

İlk İsmâîlî nüveleri olarak addedilebilecek az sayıdaki topluluklara dair mevcut bilgiler, İsmâiliyye'nin 3./9. yüzyılın ortalarından itibaren müstakil bir hareket olarak zuhur ederek tarih sahnesindeki yerini almasına kadar oldukça sınırlıdır. Yaklaşık bir asırlık zaman dilimi zarfında, bu hareketin önde gelen figürlerinin, ilk İsmâîlî gruplar arasında yekpare ve dinamik bir oluşum meydana getirmek amacıyla gizli ve kesintisiz bir faaliyet yürüttükleri anlaşılmaktadır. Söz konusu liderlerin Muhammed b. İsmâîl'in vefatı akabinde Mübârekiyye'den ayrılarak imâmetin devamlılığına inanan kişilerle aynı zümreden oldukları kuvvetle muhtemeldir. Abbâsî iktidarının baskılarından korunmak amacıyla takiyye (gizlenme) prensibini benimseyen bu şahıslar, uzun bir müddet imâmet iddialarını açıkça beyan etmekten imtinâ etmişlerdir. Bu bağlamda yukarıda erken dönem İsmâîlî imâmet doktrinindeki süreç, Cafer es-Sâdık'ın 148/765 yılındaki vefatından ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin İsmâîlî imâmet anlayışında köklü bir değişiklik yaptığı 286/899 yılına kadar geçen dönem olarak kabul edilebilir.¹⁴

İsmâîlî hareketi, 286/899 yılında, Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin (ö. 322/934) İsmâîlîlerin merkezi rolü üstlenmesinden kısa bir süre sonra büyük bir kırılmayla sarsılmıştır. İsmâîlî çalışmalarındaki ilerlemeler sayesinde modern araştırmacılar tarafından daha iyi anlaşılan bu bölünme, erken dönem İsmâîlîliğin iki rakip fırkaya ayrılmasına yol açtı. Zamanla bu iki fırka, Fâtımî İsmâîlîliği ve Karmatîlik olarak adlandırılmıştır.¹⁵

Karmatîler, Muhammed b. İsmâîl'in imâmetini kabul eden ve Mübârekiyye fırkasının görüşlerinden ayrılan grup olarak telakki edilmektedir. Bu isim Hamdân Karmat (ö. 293/906) denilen Hûzistanlı olduğu ifade edilen bir kişiye intisap edenler için kullanılmıştır. Karmatîler Hz. Peygamber'in vefatında sonra sırayla yedi imamın geldiğini kabul ederler. İlk olarak imam ve resul olarak Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Ali Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer es-Sâdık ve son olarak imam, kâim ve mehdî olarak telakki ettikleri Muhammed b. İsmâîl'dir. İmam silsilesini bu şekilde kabul ederler.¹⁶

Karmatîlik başlangıçta İsmâiliyye'nin Kûfe Sevadı bölgesindeki baş dâisi Hamdan b. el-Eş'as'ın (ö. 293/906) lakabına dayanan bir isim olarak ortaya çıkmış, zamanla İsmâîlî davetin merkezi otoritesini temsil eden Fâtımî liderliği ve onun meşru imamı Ubeydullah el-Mehdî'nin imâmetini kabul etmeyip, Muhammed b. İsmâîl'in kâim el-mehdî olarak dönüşünü beklemeyi sürdüren eski İsmâîlî öğretiyi savunan gruplar için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Karmatîlik, zamanla Fâtımî merkezli İsmâîlîliğin resmî çizgisinden ayrılmış yerel ve bağımsız hareketleri tanımlamak üzere kullanılan bir siyasî ve mezhebî terim hâlini almıştır. İsmâîlî davetin başında bulunan Ubeydullah el-Mehdî'nin 286/899 yılında imâmet öğretisinde yaptığı birtakım köklü değişikliklerin Hamdan Karmat ve mensuplarınca kabul görmemesi sonucunda, Irak'taki

¹² Wladimir Ivanow, *The Alleged Founder of Ismailism* (Bombay: Ismaili Society, 1946), 108-112.

¹³ Kummî ve Nevbâhtî, *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 210-211.

¹⁴ Muzaffer Tan, "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri", *Ekev Akademi Dergisi* 39 (2009), 74-77.

¹⁵ Farhad Daftary, "A Major Schism in the Early Ismâ'îlî Movement", *Studia Islamica* 77 (1993), 123.

¹⁶ Kummî ve Nevbâhtî, *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*, 216-217; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 101.

İsmâîlî davet Karmatîlik adıyla müstakil bir harekete dönüşmüştür. Ubeydullah'ın imâmet öğretisinde yaptığı değişikliklere karşı gösterilen bu tepki sonucunda İsmâîlîlik, Fâtımîler ve Karmatîler şeklinde iki ana kola ayrılmayla sonuçlanmıştır.¹⁷

İsmâîlîlerin tarihsel süreç içerisinde İlk İsmâîlîlik-Karmatî bölünmesinden sonra iki kez devlet kurduğu ve davetlerinin başarıya ulaştığı görülmektedir. Bu başarılı girişimlerden ilki, 297/909 yılında Kuzey Afrika'da Fâtımî Devleti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren İsmâîlî dâveti, dönemin hâkim gücü olan Abbâsî Devleti'nin baskı ve tehditlerinden korunmakla kalmamış, aynı zamanda Müslüman tebaa içinde etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürerek artık setr (gizlenme) döneminden zuhur dönemine (açığa çıkma) geçiş yapmıştır. İsmâîlî dâvetinin dinî ve siyasî boyutları, nihayetinde İsmâîlî imamın liderliğinde bir devletin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, aynı zamanda Hz. Ali'den sonra ilk kez Ehl-i Bey'ten bir imamın Müslüman bir devletin başına geçmesi anlamına gelmektedir. Yeni kurulan Fâtımî Devleti, siyasi anlamda güçlenerek büyük bir devlete dönüşmekle kalmamış, Abbâsî Devleti'nin hâkimiyetine meydan okumuştur.¹⁸

Fâtımîler zamanındaki İsmâîlîler, altın çağını yaşamaktaydı ve kendilerine ait bir devlete sahipti. 297/909 yılında Kuzey Afrika'da bugünkü Tunus ve Doğu Cezayir topraklarını kapsayan Fâtımî hanedanlığı, başında bulunduğu Ubeydullah el-Mehdî'nin liderliğini yaptığı bir devlet oldu.¹⁹

Ubeydullah el-Mehdî'nin öncülük ettiği hareket, erken dönem İsmâîlî topluluğunda imâmet doktrini ekseninde önemli bir bölünmeye yol açmıştır. 3/9. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren İsmâîlîlerin bir kısmı, yedi imam silsilesini benimsemiş ve bu silsilenin sonuncusu olarak, beklenen kâim ve yedinci nâlık kabul ettikleri İsmâîl b. Cafer'in oğlu Muhammed b. İsmâîl'i tanımıştır. Davet, Irak ve diğer bölgelerde onun adına yürütülmekteydi. Doğal olarak Muhammed b. İsmâîl'in mehdiliğine olan inanç, ondan sonra başka imamlara yer bırakmamıştı. Ubeydullah'ın mevcut İsmâîlî imâmet anlayış çerçevesinde yapmış olduğu doktriner reform öncesi İsmâîlî hareketin merkezi liderleri aslında kendilerini gizli imamın tam temsilcisi olan hüccet olarak kabul etmişlerdi. Bu İsmâîlî-Karmatî topluluğu tarafından da böyle benimsenmekteydi. Başka bir deyişle hareketin merkezi liderleri öncelikle gizli Muhammed b. İsmâîlin hüccetleri olarak hareket etmiş ve daveti onun adına yapmışlardı. Bu durum aynı zamanda Ubeydullah'ın mektubunda da açıklanmıştır. Mektupta, merkezi liderlerin kimliklerini gizlemek için çeşitli takma adlar aldıkları ve hüccet kılığında da dolaştıkları belirtilmektedir. Ubeydullah mektubunda imamların gizli mehdînin hüccetleri olarak kılık değiştirdikleri ve Mübârek, Meymûn ve Sa'id gibi takma isimler veya mahlaslar benimsedikleri ifade edilmektedir.²⁰

Ubeydullah'ın mektubuna göre, Muhammed b. İsmâîl ismi, Cafer es-Sâdık'ın oğlu Abdullah'ın soyundaki tüm gerçek imamları temsil etmektedir. Bu nedenle Muhammed b. İsmâîl'in mehdiliği belirli bir kişiye değil, Abdullah b. Cafer'den sonraki her bir imama kolektif bir anlam olarak atfedilmiştir. Böylece Ubeydullah, erken dönem İsmâîlîler ve Karmatîler tarafından beklenen kâim olarak kabul edilen ve İmam Cafer es-Sâdık'ın torunu olan belirli bir kişinin hem mehdiliğini hem de imâmetini reddeder. Ona göre, Abdullah el-Eftah'tan sonraki tüm meşru imamlar, diğer takma adların yanı sıra Muhammed b. İsmâîl adını bir kod adı olarak benimsemiş ve gâip Muhammed b. İsmâîl'in hüccetleri gibi davranmışlardır. Bu bağlamda erken dönem İsmâîlî hareketinin merkezi liderleri, aslında Abdullah el-Eftah'ın soyundan gelen gerçek

¹⁷ Ali Avcu, *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 283.

¹⁸ Farhad Daftary, *İsmâîlîler Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi (Alfa Yayınları, 2017), 220.

¹⁹ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi* (Alfa Yayınları, 2020), 148-149.

²⁰ Daftary, "A Major Schism in the Early İsmâ'îlî Movement", 134-135.

imamlar olarak Muhammed b. İsmâîl'in hüccetleri kisvesi altında kendilerini gizlemişler, Muhammed b. İsmâîl ise bu imamlar için bir diğer kolektif kod adı olmuştur.²¹

Fâtımî imâmet öğretisi erken dönem İsmâîlîlik ve Karmatî grubundan Ubeydullah el-Mehdî ile farklılık arz etse de dördüncü halife olan Muiz (ö. 365/975) bu durumu değiştirmiştir. Fâtımî imâmet öğretisini eski öğretiyi uyumlu hale getirerek sorunu önemli bir mesele olmaktan çıkarmaya yönelik en büyük çaba, Fâtımî halifesi Muiz'e (953-975) aittir. O, bir yandan eski öğretiye kısmi bir dönüş yaparak Muhammed b. İsmâîl'in yedinci nâtık oluşunu yeniden teyit ederken, diğer yandan Ubeydullah el-Mehdî'nin öğretiye kazandırdığı yeni yorumları da bu inanca uygun hale getirmeye gayret etmiştir.²²

Muiz'in imâmetle ilgili vurguladığı temel savlardan biri, İsmâîlî davet sürecinde takiyye ve zuhur dönemlerinin zorunluluğudur. Cafer-i Sâdık'ın oğlu İsmâîl'in imâmetini açıkça ilan etmemesi, davet taraftarları arasında ihtilaflara yol açabileceği yönündeki eleştirilere karşılık Muiz, takiyye ve zuhur doktrinini savunmuştur. Muiz'e göre, Cafer-i Sâdık, Abbâsî zulmünden kaynaklanan güvenlik endişeleri nedeniyle, ilahî bir emir gereği imâmeti gizli tutmuştur. İmamın aleni tayini, dönemin sosyo-politik koşullarının uygunluğunu gerektirmektedir. Koşulların elverişsizliği nedeniyle, bu dönemde imâmet gizli bir şekilde sürdürülmüş ve gerçek imamın kimliği, yalnızca yakın çevresindeki sınırlı bir grup tarafından bilinmiştir.²³

Muiz döneminde, imâmet kimliğine ilişkin süregelen tartışmalara açıklık getirmek amacıyla, gizli davet döneminden kaynaklanan sorunlara çözüm üreten müstekar ve müstevdâ imam kavramları ortaya çıkmıştır. Bu kavramsal çerçeve, imâmetin niteliklerini ve sorumluluklarını yeniden tanımlayarak kimlik belirsizliklerini gidermeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda müstekar imam, asıl imamı, müstevdâ imam ise onun temsilcisini ifade etmektedir. İmâmet, asıl sahibinden temsilciye ancak imamın soyunun tükenmesi veya oğlunun henüz reşit olmaması gibi geçici durumlarda devredilebilir. Asıl imamın çocuğunun ergenliğe erişmesiyle birlikte, temsilci imam, imâmeti asıl imama iade etmekle yükümlüdür. Muiz'in altını çizdiği önemli bir husus, müstevdâ imamın yalnızca asıl imamın en yakın çevresinden seçilebileceği yönündedir.²⁴

İsmâîlîler'in tarihsel serüveninde bir bölünme daha meydana gelmiştir. Fâtımî halifesi el-Müstansır Billah'ın (ö. 487/1094) vefatı sonrasında büyük oğlu Nizâr (ö. 488/1095) ile küçük oğlu Müsta'î (ö. 495/1101) arasındaki halifelik ihtilafları, önemli bir bölünmeye yol açmıştır. Bu durum İsmâîlîlik bünyesinde şiddetli sıkıntılara ve çalkantılara mahal vererek Müsta'î'ye ve Nizâriyye şeklinde iki ana kola bölünmeye sebep olmuştur.²⁵ Tayyibî İsmâîlî dâîlerden olan İdrîs İmâdüddin'in (ö. 872/1468) *Uyûnü'l-Ahbâr ve Fünûnü'l-Âsâr* adlı eserinin VII. cildinde, imam Müstansır Billah'ın ölümünün ardından halefiyeti konusunda ortaya çıkan ve Fâtımî ailesini etkileyen en büyük iç kriz olarak kabul edilen tartışmayı ayrıntılı olarak ele aldığı görülmektedir. Bu tartışma, imamın halefiyetinin kime ait olduğu, yani büyük oğlu Nizâr mı yoksa küçük oğlu Müsta'î Billah mı olması gerektiği hususunda cereyan etmiştir. İsmâîlî dâvet, Fâtımî halifelerinin liderliği altında tek bir merkezden yürütülmekteydi. Müstansır Billah'ın vefatıyla İsmâîlî davet döneminin sonunu işaret etmiştir. Bu dönemin sona ermesiyle ortaya çıkan kavgalar Fâtımî İsmâîlî hareketinde büyük bir bölünmeye yol açan iki rakip kola ayrılmayla sonuçlandı. Hareket eski (batı) İsmâîlî daveti Müsta'î'ye ve yeni (doğu) İsmâîlî daveti Nizâriyye şeklinde iki rakip kanada ayrıldı. Bu bölünmenin İsmâîlî hareketin geleceği üzerinde sert ve kalıcı etkileri oldu.²⁶

²¹ Daftary, "A Major Schism in the Early Ismâ'îlî Movement", 137.

²² Avcu, "Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci", 171.

²³ Kadî Nu'mân, *El-Urcûzetü'l-Muhtâre* (Lübnan/Beyrut: Mahedü'd-Dirâsati'l-İslamiyye Camiatu Miçel Munteryal, 1970), 191.

²⁴ Avcu, "Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci", 165.

²⁵ İrfan Abdülhamit, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Prof. Dr. M. Sami Yeprem (İstanbul: Marifet Yayınları, 1994), 40.

²⁶ İdrîs İmâdüddin, *Uyûnu'l-Ahbâr ve Funûnu'l-Âsâr VII* (Kahire: Dârü'l-Kütüb vel-Vesâiku'l Kavmiyye, 2019), 18-19.

İki kez devlet kurma başarısı elde elden İsmâîlîlik için bu başarıdan biri Fâtîmî devletinin teşekkülüyüdü. Diğer başarı ise Nizârî İsmâîlî devletinin kurulmasıdır. Hasan Sabbah (ö. 518/1124) liderliğindeki İran İsmâîlîleri, el-Müstansır'ın vasiyetini ve Nizâr'ın imâmetini savunarak Fâtîmî yönetimi ve Kahire'deki dâvet merkezi ile ilişkilerini kesmiş ve bağımsız bir devlet yapılanması oluşturmuştur. Başlangıçta İran ve Suriye'de yoğunlaşan Nizârî İsmâîlîler, özgün bir tarihsel gelişim süreci izlemişlerdir. Nizârîler, Hasan Sabbah'ın 1090 yılında Alamut Kalesi'ni ele geçirmesiyle önemli bir güç kazanmışlardır. Alamut merkezli olan ve İran ile Suriye'nin çeşitli bölgelerine yayılmış Nizârî İsmâîlî devleti, 1256 yılında Moğollar tarafından yıkılana kadar yaklaşık 166 yıl ayakta kalmıştır.²⁷ Alamut dönemindeki Nizârîlerin koşulları, Fâtîmî rejiminde yaşayan İsmâîlîler ve Yemen'deki Tayyibî Müsta'lilerden tamamen farklıydı. Nizârî İsmâîlîler, tarihsel süreçte devrimci bir mücadele ve zorlu bir varoluş mücadelesi içinde olmuşlardır. Bu durum, onların önde gelen din âlimlerinden askeri komutanlara ve kale topluluklarının yöneticilerine kadar geniş bir yelpazede yetkin kadrolar yetiştirmelerine yol açmıştır. Nizârî İsmâîlîler, Moğolların saldırılarından sağ çıkmayı başarmış ve bu durum tarihlerinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Alamut sonrası dönemdeki belirsiz koşullar içinde Suriye, İran, Orta Asya ve Güney Asya'daki Nizârî toplulukları bir süre kendi yerel yönetimleri altında bağımsız olarak gelişmiş ve çeşitli dillerde farklı dinî ve edebî gelenekler oluşturmuşlardır.²⁸ Nizârî tarihindeki modern dönem, imamların ikametgahının 19. yüzyılda İran'dan Hindistan'a ve ardından Avrupa'ya geçmesiyle Ağa Hanlar dönemi ile günümüzde de devam etmektedir. Günümüzde takip edilen yaşayan Nizârî İsmâîlî cemaatinin 49. imamı olan IV. Ağa Han Şah Kerim el-Hüseynî'nin 5 Şubat 2025 tarihinde Portekiz'in başkenti Lizbon'da vefat etmesi üzerine, Mevlâna Şah Rahim el-Hüseynî V. Ağa Han, Nizârî İsmâîlîlerin 50. imamı olarak imâmeti devralmıştır.

Günümüzde Ağa Han'ın yaklaşık beş milyon İsmâîlî Müslüman takipçisi Afrika, Asya, Avrupa, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki 25 farklı ülkede ikamet etmektedir. İmâmet makamının başlangıçta İslam'ın yedinci yüzyılda Arap Yarımadası'nda ortaya çıktığı nitekim 20. yüzyılda gelindiğinde ise Avrupa'ya taşınmış olup, bugün Fransa'da bulunduğu ifade edilmektedir.²⁹

2. İsmâîliyye Şîa'sında İmâmet Algısı

İsmâîliyye için imâmet, İslam'ın temel unsurlarından biri olmakla birlikte dinin ve inancın mihenk taşıdır. Bu anlayış çerçevesinde, imâmetin ilahî iradeyle tesis edildiğine ve bu kurum aracılığıyla dinin tamamlanarak kemale erdiğine inanılır. Dolayısıyla imana sahip olmak sadece Allah'a ve Resul'e inanmakla kalmayıp, imama ve onun delili olan hüccete inanmayı da gerektirir. Bunun önemini ve konumunu açıklamak için birçok rivâyet aktarılmaktadır. Bunlardan birisi İsmâîlî fakih Nu'mân b. Muhammed el-Mağribî, (ö. 363/974) Muhammed el-Bakır'a (ö. 114/733?) atfedilen bir rivâyette, İslam'ın yedi temel esasa dayandığını belirtmiştir. Bu esaslar arasında velâyet, en üstün değer olarak kabul edilmekte ve hakiki bilgiye erişimin temel aracı olarak tanımlanmaktadır. Diğer esaslar ise temizlik, namaz, zekât, oruç, hac ve cihattır.³⁰

Cafer es-Sâdık'ın oğlu olan İsmâîl b. Cafer'e dayandırılan ilk İsmâîlîler, Karmatîler, Fâtîmîler, Nizârîler ve Müsta'lîler gibi İsmâîlî mezhebine mensup gruplar imâmeti dinin en önemli rûknü olarak saymışlardır. Hz. Muhammed'in vefatı neticesinde vahiy kesilmiş fakat ilâhî önderliğe duyulan ihtiyaç nihâyete ermemiştir. Bu önderliği Hz. Muhammed'den sonra onun ruhanî ve cismânî salâhiyetini Hz. Ali'nin üstlendiğini ifade etmişlerdir. İsmâîliyye Şîa'sı bu

²⁷ Farhad Daftary, *A Modern History of the Ismailis Continuity and Change in a Muslim Community* (London: I. B. Tauris, 2011), 4.

²⁸ Daftary, *A Modern History of the Ismailis Continuity and Change in a Muslim Community*, 5.

²⁹ Nizar A Motani, "Islam's Quiet Revolutionary: The Story of Aga Khan IV", Akbarali Thobhani", *Journal of Third World Studies* 11/1 (1994), 534.

³⁰ Kadî Nu'mân, *De 'â'imû'l-İslâm*, thk. Âsaf Ali Asgar Feyzî (Kahire: Dar'ul Maarif, 1963), 2.

salahiyetin Kur'ân-ı Kerîm'de hem açık biçimde hem de sembolik tarzda belirtildiğini söylemiştir.³¹

İmanın velâyet ile ilişkilendirilmesi İsmâiliyye Şia'sında çok temel bir durum olarak görülmektedir. Bu, İsmâîlîlerin imamlarına olan bağlılıklarının önemini göstermektedir. Kadı Nu'mân b. Muhammed'in *De'â'imü'l-İslâm* adlı kitabında konunun ehemmiyetine dikkat çekmektedir. İman, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmektir. Cennet ve cehenneme, diriliş ve kıyamet gününe, Allah'ın peygamberlerine ve elçilerine inanmaktır. Bununla birlikte imamlara inanmanın gerekliliği ve zamanın imamını bilerek tanıyarak iradesine teslim olmaktır.³² İmamet dinin kutbu olduğu ve bir işin geçerli olması ya da kabul edilmesinin ancak zamanın imamını tanımakla mümkün olacağı inancı hakimdir. Bu bağlamda imamı bilmek, sadece bir bilgi değil, aynı zamanda temel bir dinî gerekliliktir. Bu inanca göre müminlerin imama itaat etmesi de dini bir zorunluluktur.³³

İsmâiliyye Şia'sında imamların, zaman içinde vazifelendirilmesi, insanları doğru ve hak yola intikal ettirmesi ve dinî bir bütün olarak muhafaza etmesi gerekir. Bu vazife Allah tarafından verildiğinden, onu ancak yüksek ahlâkî değerlere sahip olanlar, kötü huy ve davranışlardan uzak duranlar üstlenebilir. İsmâiliyye Şia'sında Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Ali'nin vasiyeti hak kabul edilmiştir. Peygamberin çağrısı şeriata, vâsinin çağrısı ise tefsir ve hakikate yönelik olduğundan, imamların onların soyundan ve neslinden olması gerekmektedir. Bu, Hz. Muhammed'in şerefini yüceltmek ve ona onur vermek şeklinde yorumlanmaktadır.³⁴

İsmâiliyye Şia'sının imâmet ekseninde temel prensiplerinden biri de mâsum imamın zorunluluğudur. Bu imam, Ali b. Ebi Tâlib'in soyundan gelir ve bir önceki imam tarafından belirlenmiş olur. İmâmet, babanın büyük oğlunu imam olarak belirlemesi şeklinde ardılık yoluyla devam eder. Mümin Allah'a itaat eder ve Peygamber'in mesajını kabul eder, kendisi tüm dinin temellerini yerine getirir ancak imama karşı gelir veya onu inkâr ederse, günahkâr sayılır, Allah'a ve Peygamber'e itaati de kabul edilmez.³⁵

Meşhur İsmâîlî dâî olan Sicistânî'nin (ö. 393/1003?) *El-Yenâbi* adlı eserinde imama birtakım benzetmeler yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda o imamı bir piramit gibi görmektedir. Piramidin tepesinde imam yer alır. Tüm erdem ve değerler imamda temsil edilir. Tabi olanlarda bu özellikleri dolayısıyla imamın takipçisidirler. Takipçilerinin üstün vasıflara yönelme arzusuyla imama yönelmesi tabidir. Bu durum imam ve takipçileri arasında bir bütünleşmeyi ortaya çıkarır. İmamı, tüm pınarların, derelerin, nehirlerin kendisine ulaştığı bir denize benzetmek de mümkündür. Benzeri minvalde bir başka teşbihte onlar imamı lambaları aydınlatan ve onlar için bir güç kaynağı olarak kabul edilebilecek bir jeneratör gibi de görmektedirler.³⁶ Bu betimlemeden anlaşılacağı üzere imamın müminin dinî yaşamındaki konumu ve dine karşı takındığı tavır hususunda nihai karar mercii olarak kabul edildiği görülmektedir. İmamın, dinin müminler üzerindeki manevî düzenleyiciliğinin yanı sıra kendilerinin o dinin içerisinde bir birey olarak kabul edilmesi noktasındaki kanaat önderliği de dikkat çekmektedir. İlerleyen bölümde, merkezi konumu bu denli işgal eden bir kimsenin sahip olduğu nitelikler ve sarsılmaz otoritesine sunulan bağlılığın elzem hükmü hakkında açıklayıcı ifadeler de yer verilmeye çalışılacaktır.

3. İsmâiliyye Şia'sında İmamın Mâsumiyeti ve Vücûbiyetinin İspatı

³¹ Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/202.

³² Kadı Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 4.

³³ Kadı Nu'mân, *Esâsu't-Te'vîl*, thk. Arif Tamîr (Lübnan/Beyrut: Menşûrat-u Dar'u-Sekafe, 1960), 317.

³⁴ Ebû Yakûb Sicistânî, *Kitâbü'l-iftihâr* (Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 2000), 169.

³⁵ Ebû Yakûb Sicistânî, *El-Yenâbi*, thk. Mustafa Galib (Lübnan/Beyrut: El-Mektebetü't-Ticârî Li't-Tibâa Ve'n-Neşr, 1965), 11.

³⁶ Sicistânî, *El-Yenâbi*, 11-12.

İsmâiliyye Şiası'nın temel öğretilerinden biri, imamın mâsum (ismet sahibi) olması ve ona itaatin zorunlu (vâcib) kabul edilmesidir. İmamın mâsumiyeti, toplumun düzeni, birliği ve dinin sahih şekilde idaresi açısından vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, İsmâilî dâîlerinden Kirmânî (ö. 411/1020), *Mesâbih fî İsbâti'l-İmâme* adlı eserinde imamın mâsumiyeti ve ona itaatı gerekli kılan yedi ayrı delilden (burhan) söz eder. Bu çerçevede Kirmânî'nin ileri sürdüğü deliller aşağıda ana hatlarıyla sunulmaktadır.

İlk olarak imamın gerekliliği, Hz. Muhammed'in yerine geçerek din işlerini yürütmesi ve düzeni muhafaza etmesidir. Hz. Muhammed'in yerine geçecek olan kişinin din işlerini yürütmek ve düzeni muhafaza etmek gibi bir görevi vardır. Bu kişi mâsum olmak durumundadır. Aksi takdirde mâsum olmayan biri olursa, Müslümanları sırât-ı müstakîm olan peygamberin yolundan saptırması muhtemel olabilir. Takdir edilir ki bu durum zulme yol açarak insanları tefrikaya ve topluluğu terk etmeye zorlayabilir. Bu nedenle imamın mâsum olması zorunludur. Topluluğun itaat etme konusunda birliğin sağlanmasının nedeni onun mâsumiyeti olmaktadır.

İkinci olarak, zekât, sadaka ve humus gibi malî ibadetlerin toplanması ve tasarrufu imamın uhdesindedir. İnsan tabiatında yer alan mal sevgisi dikkate alındığında, bu tür görevlerin, dünyevî arzulara kapılmayacak derecede mâsum bir otorite tarafından ifa edilmesi elzemdir. Aksi hâlde, malî kaynakların suistimali, halkın dinî vecibeleri yerine getirmekten imtina etmesine ve ilahî emirlere karşı gevşeklik göstermesine yol açabilir.

Üçüncü olarak, Hz. Peygamber'in ardından dinî meselelerde başvurulacak yegâne merci konumunda olan imamın hata yapma ihtimali, dinin sahih aktarımını ve doğru yorumu riske sokar. Söz konusu merci konumundaki şahsiyetin sorulan sorulara hatasız ve ilahî hikmete uygun cevaplar verebilmesi için mâsum olması gereklidir. Aksi takdirde, verilen yanlış cevaplar sapmalara neden olabilir.

Dördüncü burhan, hadd cezalarının uygulanmasına ilişkindir. Şer'î hükümler çerçevesinde kendisine hadd cezası uygulanması gereken bir kimsenin, aynı cezayı başkalarına tatbik etmesi meşru değildir. Hadd cezalarını infaz etme yetkisi imama ait olduğuna göre, onun bu tür suçlardan korunmuş olması yani mâsumiyeti, bu görevi adaletle yerine getirebilmesi açısından zorunlu addedilir.

Beşinci delil, imamın ibadetlerde örneklik teşkil etmesine ilişkindir. Eğer imam mâsum değilse, taharetsiz olarak namaz kıldırması ya da topluluğa zulmetmesi gibi ihtimaller gündeme gelebilir. Bu da mü'minlerin ibadetlerinin geçerliliği hususunda tereddüt yaşamalarına yol açar. Dinî amellerde tereddüt ise, inanç zemininde çözülmeye ve uhrevî kurtuluşun tehlikeye girmesine sebep olabilir. Bu sebeple imamın mâsumiyeti, dinî güvenliğin sağlanması açısından zaruridir.

Altıncı olarak Nisâ sûresinin 59. âyetindeki Allah'ın emriyle, "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin"³⁷ şeklindeki âyet imama itaatin meşruiyetinin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Bu âyet imama itaatin, Peygamber'e itaatle eşdeğer bir konumda olduğunu ve ilahî bir buyruk olduğunu vurgulamaktadır. İmama itaatin mâsum Peygamber'e itaate benzediği ve bu benzerliğin, imamın da mâsumiyetini gerektirdiği savunulmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in mâsumiyeti ve itaatinin ilahî bir gereklilik olduğu kabul edildiğinde, imamın itaatine de ancak mâsumiyeti varsayılarak hükmedilebileceği sonucuna varılmaktadır.

Kirmânî'nin ileri sürdüğü son delil ise Hz. Peygamber vahyin merkezi, hikmet ve bilginin kaynağı olarak kabul edilmesidir. İlahî vahyin kendisine nazil olmasıyla, kurtuluşa vesile olan bilginin tüm ümmete tebliğ edilmesi, onun risâlet görevinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Çünkü o, kıyamet gününe kadar tüm insanlara gönderilmiş son peygamberdi. Hz. Peygamber'in bu bilgiyi fânî âlemden ayrıldıktan sonra tüm Müslümanlara iletmesi mümkün değildi ve Müslümanların onu bir kerede kabul etmesi imkansızdı. Kıyamet gününe kadar bir

³⁷ Nisâ Sûresi 4/59.

bütün olarak gelecek olanın bulunmaması da mümkün olmadığından, bu bilgiyi öğretmek için bir yol gerekiyordu. Allah ona, emanetin ifasını sağlayacak birini indirdi. Bu kişi de Peygamber'in yerine geçen imam oldu. Dolayısıyla bu önemli vazifeyi alan imamın güvenilir, dürüst, emanet ehli olması; kendisine emanet edilen şeylerde ihanet etmemesi ve üstlendiği vazifeleri de hatasız bir şekilde yerine getirmesi, bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.

İsmâilî dâî olan Sicistânî'nin *Kitabu'l-İftihâr* adlı eserinde İmâmet bahsinde bazı açıklamalar serdettiğini görmekteyiz. O, imâmet bahsine Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler getirerek başlamaktadır. Bu âyetler "Her insan topluluğunu imamlarıyla çağıracağımız..." mealindeki İsrâ sûresinin 71. âyeti ile "Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır" Ra'd sûresinin 7. âyeti ve son olarak da "Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren imamlar yaptık..." Enbiyâ sûresinin 73. âyetlerini ifade etmektedir. Bu âyetler bağlamında her milletin her zaman bir imamının olduğu ve bu imamın Allah'ın emriyle onları dinine ve sırât-ı müstakîme yönlendirdiği ifade edilmektedir. Bu nedenle her dönemde yaratılmış olanların rehberi, doğru yola ileten bir imamın olmasının zorunlu olduğunu ve yeryüzünün onun yokluğunda ister görünür ister gizli olsun boş kalmayacağını belirtmektedir.³⁸ Bununla birlikte bu konuda zikredilmesi gereken başka isim ise Cafer b. Mansûrû'l-Yemen'in (ö. 360/970) görüşleridir. Bu konuda zikredilmesinin müsebbibi onun, İsmâilîliğin sistematik bir doktrin olmasına ciddi anlamda katkı sunan çok önemli dâîlerden biri sayılmasıdır.

Cafer b. Mansûrû'l-Yemen imâmet teorisini nas merkezli ve bâtinî tevil şeklinde ortaya koymaktadır. Her zaman insanların ihtiyaçlarını bilen, dürüst, temiz ve onların işlerini yönetebilecek, Allah'ın dinini ayakta tutan, her dönemdeki ismi ve soyu bilinen, Resulullah'ın Ehl-i Beyti'nden olan, insanların dinî ve dünyevî işlerinde, helal ve haramlarında, farzlarında ve hükümlerinde, adaleti sağlamada bir imamın gerekliliğini belirtmektedir.³⁹ Cafer b. Mansûrû'l-Yemen, nâtiklar, vasîler ve imamların, itaatkâr olduklarından dolayı ismet sıfatı aldıklarını belirtmektedir.⁴⁰ İmamlara ismet sıfatının atfedilmesi, onların peygamberlik makamıyla eşdeğer bir statüye yükseltilmesi çabası olarak değerlendirilebilir. İmama nispet ettiği bir başka uç görüşü ise imamın ilahî irade ve seçimle belirlendiği, kendisinden önceki imamın tercihiyle tayin edilmemesidir. Bu yöndeki görüş imamın eşsiz konumunu vurgulayan önemli bir noktadır.⁴¹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki İsmâiliyye Şia'sının temel inançlarından imâmet müessesesi ve imamın mâsumiyeti zorunludur. İsmâilî inancına göre bu durum dini bir gereksinim olmakla birlikte, imâmetin nas ve tayinle Cafer'in en büyük oğlu İsmâil ve onun oğlu Muhammed b. İsmâil'in soyundan gelmesi şeklinde kabul edilir. Ancak süreç içerisinde İsmâiliyye Şia'sında bu kurala yönelik ihtilafların ortaya çıktığı da gözlerden kaçmamaktadır. Bu noktada tabi olanlar nazarında imama itaat önem kazanmaktadır. Nitekim imamı tanımak ve bağlılığı göstermek kurtuluşun ve bâtil yolda olmamanın bir sonucu olarak görülmektedir.

4. İsmâiliyye Şia'sında İmam'ın Önemi ve Konumu

İsmâiliyye Şia'sı, toplum düzeninin sağlanması için imâmetin şart olduğunu düşünmektedir. Toplumu kaos ve kargaşadan koruyan en önemli unsurlardan biri peygamberlerin yaşıyor olmasıydı. Ancak peygamberlerin fânî âlemden bâkî âleme intikal etmeleri neticesinde onların yerine bu sorumluluğu vekiller ve imamlar devralmıştır. Bu imamlar, toplumun birlik ve beraberliğini sağlayarak düşmanları insanlardan uzak tutmaya çalışırlar. Müslümanlar arasında oluşan davalarda hükümler vererek zalimi mazlumdaki uzak tutarlar. Müslümanların dinî vecibesi olan hac ibadetini ve İslam toplumunda düzeni, ahlâkî değerleri korumayı amaçlayan hududu yerine getirir, cihadı ve askerleri organize eder, yolları ve şehirleri onarır, İslam'da Kur'ân ve

³⁸ Sicistânî, *Kitâbü'l-iftihâr*, 167.

³⁹ Cafer b. Mansûr el-Yemen, *Serâir ve Esrâru'n-Nutekâ*, thk. Mustafa Galib (Lübnan/Beyrut: Dârü'l Endülüs, 1984), 242.

⁴⁰ el-Yemen, *Serâir ve Esrâru'n-Nutekâ*, 256.

⁴¹ Cafer b. Mansur el-Yemen, *Kitâbu'l-Keşf*, thk. Mustafa Galib (Lübnan/Beyrut: Dârü'l Endülüs, 1984), 144.

sünnette olmayıp sonradan ortaya çıkmış olan yenilikleri ve bozgunculuğu ortadan kaldırır. Savaşçıların pay ve sadakalarının tam bir şekilde dağıtılmasını sağlar.⁴²

İsmâilî fıkhnın ve doktrinin gelişmesinde büyük emeği olan Kadı Nu'mân b. Muhammed, *Te'vîlü'd-De'âim* adlı eserinde imamların konumu başlığı altında imamların Allah katındaki öneminden bahsetmektedir. Allah, onlara itaat ile kendine itaat ve peygambere itaat arasındaki bağı kitabında kurduğunu ve Allah'ın yaratıkları üzerindeki hüccetleri, yeryüzündeki halifeleri olduğunu söyler. Ona göre ne iftiracıların iddia ettiği gibi ilahlar, ne de gönderilmiş peygamberlerdir. Onlara peygamberlere vahyedildiği gibi vahiy gelmez. Allah'ın yaratıklarından gizlediği gaybı bilmezler ve Allah'ın peygamberlerine açtığı dışında bir bilgiye sahip değildirlir. Onlar hakkında iftira eden ve yanlış iddialarda bulunanlar yanılmışlardır. Allah yücedir ve O'nun dostlarını inkâr edenlerin ve yalan söyleyenlerin sözlerinden uzaktır. Allah'ın dostları olan temiz imamlar, O'nun yarattıklarına karşı hüccetleridir. Onlar, Allah'ın kullarına açtığı rahmet kapıları ve dostlarına sunduğu kurtuluş yollarıdır.⁴³

İsmâiliyye Şî'a'sına göre, zâhiren imamların insan oldukları, diğer âdemoğulları gibi topraktan yaratıldıkları, hastalıklara, sıkıntılara ve ölüme maruz kaldıkları kabul edilir. Ancak bâtınî yorumlarda, onlara Allah'ın yüzü, Allah'ın eli ve Allah'ın yanı gibi sıfatlar yüklerler. İmamın kıyamet gününde insanları sorgulayacağına, doğru yolun temsilcisi olduğuna ve ilahî hikmetin taşıyıcısı olduğuna inanılır. Bu tür ifadelerin her biri için deliller vardır. Örneğin, insan yalnızca yüzüyle tanınır. İmam, dünyaya Allah'ı tanımanın yolunu gösterdiği için Allah'ı imam aracılığıyla tanırız. Bu nedenle imam, Allah'ın yüzüdür ve Allah bu yüz aracılığıyla tanınır. El, insanın kullanarak saldırdığı ve kendini savunduğu uzuvdur. İmam da Allah'ın dinini savunur ve Allah'ın düşmanlarına karşı savaşır. Bu bağlamda imam Allah'ın elidir. Böylece İsmâilîler imamlığa yüce ve kutsal bir konum atfetmek sûretiyle imamı en yüksek ideal görerek ona çeşitli rütbe ve dereceler, geniş yetki ve sorumluluklar nispet etmişlerdir.⁴⁴

İmamlık makamının üstünlüğünü ve önceliğini kabul eden, bu makamın değerini takdir eden kimse, Hz. Peygamber'in soyuna mensup olmanın ayrıcalığına sahip olur ve ona olan sadakatıyla yüksek bir dereceye erişir. İmamın liderlik konumuna olan bağlılığı, İslam topluluğunun en yüksek makamına olan saygının bir ifadesi olarak söylenebilir. Allah'ın yetkileriyle seçilen imamı inkâr eden kişi kendi nefsine zulmetmiştir. Bizden olan kimse imamın hakkını bilir ve ona bağlıdır. İyiliklerde önde olan ise imamdır. Kim kendi nefsiyle zulmederse büyük bir günah işlemiş olur ve Allah'ın sâlih kullarının yolundan sapmış olur.⁴⁵

Cafer b. Mansûr'a göre imamın kendisinden sonraki imama rehberlik yapması gerekmektedir. Yani kendisinden sonra yerine geçecek imamı söylemesi gerekmektedir. Nitekim imam rehberlik yapmaz ve kendisinden sonra gelecek imamı söylemezse imam olacak kişinin imâmeti geçerli olmaz. Bu nedenle imamlar kendisinden sonra gelen imamı tayin eder ve ona rehberlik ederler. Nitekim kendisinden sonraki imamı işaret etmesi açısından imamın; doğru yola ulaştıran kişi olarak addedilmesini sağlar. Bu görevi imamın üstlenmesini Allah'ın kulları üzerindeki dini ve sünneti şeklinde ifade eder.⁴⁶

İmamların sayısı ile ilgili İsmâiliyye Şî'a'sında her dönemdeki imamların sayısının yediye ulaşması zorunludur. Çünkü mutlak miktar yedi olarak kabul edilmektedir. Bu miktarlar çizgi, yüzey, cisim, zaman, mekân, sayı ve söylemdir. Bu mutlak miktar bölünmesi zorunlu olduğundan ve miktar bu belirtilen bölümler dışında var olmadığından, imamların sayısının bu miktarla eşit olması zorunludur. İmamların mutlak miktarla karşılaştırılmasının nedeni, miktarların, cisimleşmiş cevherlerin ve onlara bağlı zaman, mekân, sayı ve söz gibi şeylerin ölçüleri olmasıdır.

⁴² Kadı Nu'mân, *El-Urcûzetü'l-Muhtâre* (Lübnan/Beyrut: Mahedu'd-Dirâsati'l-İslamiyye Camiatu Miçel Munteryal, 1970), 46.

⁴³ Kadı Nu'mân, *Tevîlü'd-De'âim* (Kahire: Daru'l Maarif, 2003), 46.

⁴⁴ Mustafa Galib, *Tarih-i Daveti İsmâiliyye* (Dârü'l Endelüs, 1965), 40-41.

⁴⁵ İdris İmâdüddin, *Uyunu'l-Ahbâr ve Funûnu'l-Âsâr IV* (Dârü'l Endelüs, 1978), 336.

⁴⁶ el-Yemen, *Kitâbu'l-Keşf*, 111.

Cisimleşmiş cevherler, konuşanlara karşılık gelirken onlara bağlı şeyler temel unsurlara karşılık gelir. Miktarlar ise imamların, onların dönemlerinin, zamanlarının, sözlerinin ve sayıların miktarlarına karşılık gelir. Konuşanların ve temel unsurların sayısının yediye ulaşması zorunlu olduğu gibi zamanları da yedi ve sözleri, benzeri şeyleri de yedi ile sınırlıdır. Bu nedenle, imamların sayısı yediyi geçmemelidir. Sayı yediye ulaştığında, yedinci imamda yeni bir durum ortaya çıkar. Bu durum diğer altı imamın durumundan üstündür. Böylelikle, İslam'ın yedinci temeli, emir sahiplerine itaat etmektir. Çünkü Muhammed'in dönemindeki yedinci imamdan itibaren, insanların itaati gerekli olan kişi, işi üstlenir.⁴⁷ Bu bağlamda Muhammed b. İsmâil'in hakikat, mucize, delil ve âyetlerle ortaya çıktığına ve ondan önceki imamlarda bu durumların görünmediğine inanılır. Çünkü Muhammed b. İsmâil yedinci olup güç, kudret, aydınlık, nur sahibi ve gizli ilmi açıklayan kişi olarak zikredilmektedir. Bu nedenle o, şeriatların sona erdiği noktada tamamlayıcıdır. O, derecelerini kapsayan ilimlerini kuşatan güç ve keşf sahibi olan kişi olarak addedilir.⁴⁸

İsmâiliyye Şia'sı, imamı Allah'ın kelâmı (sözü) olarak görmektedir. İmam, bu nedenle İsmâilîler için her zaman yaşayan rehber, tabiri caizse Allah'ın güncel kelimidir. Nasıl ki bazı Kur'an âyetleri diğerlerini neshederse (hükümsüz kılsa), imam da daha önce söyleneni neshedebilir. Onun sözü Allah'ın sözü, onun yasası Allah'ın yasasıdır. Bu nedenle yedinci imam Muhammed b. İsmâil ile başka bir çağın başladığı kabul edilir. Eğer Kur'an, Muhammed b. İsmâil döngüsü sırasında takip edilmesi gereken Allah'ın kelâmı idiyse, o halde imamlar, bu yeni döngüde takip edilmesi gereken Allah'ın kelimidir. Bu döngü, İsmâilîler tarafından son ve en büyük döngü olarak kabul edilir.⁴⁹

İmam, İsmâilî davetin merkezi ve inancın eksenidir. Ona ilâhî özellikler atfetmek sûretiyle bâtinî ilim verilir. Takiyyeye inanmakta ve olayların şiddetlendiği dönemlerde bunu uyguladıkları da görülmektedir. İmamlar takiyyeyi tedbir mâhiyetinde kullanarak imanî bir ilke olarak benimserler. Çünkü İsmâilî imamlar-dâiler, setr döneminde kendi inanç ve davetlerini gizleyerek zulümden, tehlikeden vb. kendilerini kurtarmaya çalışmışlar ve olumsuz durumlarda manevî kimliklerini, davalarını korumuşlardır.⁵⁰ Bu bağlamda yeryüzü, görünür (zâhir) veya gizli (bâtın) bir imamdan yoksun kalmaz. İmam zâhir ise, hücceti (delili) gizli olabilir; ancak imam gizli ise, hücceti ve davetçileri görünür olmalıdır.

İmamın bağlayıcılığı ve imamın azabına duçar olmamanın örneği mukabilinde Kadı Nu'mân'ın el-*Mecâlis ve'l-Müsâyerât* adlı kitabında, Allah'ın imamlarına karşı sapkınlık yapanların cezası hakkında rivâyetlere yer vermektedir. Fâtımîlerin dördüncü halifesi olan Muiz li-Dinillâh (ö. 365/975) büyük bir musibete uğrayan bir adamın ne hâle geldiğinden bahsetmektedir. Muiz bu adam hakkında Allah'ın imamlarına karşı sapkınlık yapmış ve dininde aşırılığa kaçtığını söylemektedir. Muiz, bu adamın üç imamın lanetine ve gazabına uğradığını ifade etmektedir. Nitekim imamın lanetini, Allah'ın en şiddetli azaplarından biri olarak zikretmektedir. Hedef aldığı kişiye isabet eder ve ona isabet eden kişi kurtulamaz. Allah'ın imamları ancak hak edene bu laneti gönderir ve onda kaçış yolu görmediklerinde, ondan başka bir çıkar yol bulamadıklarında bunu yaparlar. Ne zaman ki bir kişinin dönüş yapmasını umut ederler veya tövbe edeceğine dair bir beklentileri olur o zaman affederler, göz yumarlar ve bağışlarlar. Çünkü Allah onları merhamet, şefkat, affetme üzerine yaratmıştır. İmamın azabı ve lanetinden kaçınma hakkındaki bu pasaj, İsmâilîlerin imama vermiş olduğu değer bakımından dikkat çekici durmaktadır.⁵¹ Kadı Nu'mân'ın yukarıda verilen kitabında zikrettiğimiz pasajdaki bir başka örneği ise; Allah'ın kullarına bahsettiği mutluluğun, sadece imamların eliyle gerçekleşeceğine inanılmasıdır. Nitekim mutlu olan ancak onların eliyle mutlu olur. Bu konuda

⁴⁷ Sicistânî, *Kitâbü'l-iftihâr*, 179.

⁴⁸ İdrîs İmâdüddin, *Zehrü'l-me'ânî* (Müessesetü'l-Camiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1991), 205.

⁴⁹ Sami N. Makarem, "The philosophical significance of the imâm in ismâ'ilism", *Studia Islamica* 27 (1967), 53.

⁵⁰ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 77-78.

⁵¹ Kadı Nu'mân, *El-Mecâlis ve'l-Müsâyerât* (Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Muntazar, 1996), 419.

bir başka ifade ise, mutluluğun yalnızca onları tanıyıp imâmetlerine inanan kimselere ait olduğudur. Mutlu olan kimse, onlardan aldığı şeylerle mutlu olabilir.⁵²

Son olarak İsmâiliyye Şia'sında takiiye ve setr dönemlerinde bilinen imâmet mertebeleri ve dereceleri söz konusudur. Bu mertebeler aşağıdaki şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

İmam el-Mukîm: (الامام المقيم) İmâmetin en yüksek ve en saygın mertebesi olarak kabul edilir. Bu imam, nâtık'ın görevini idame ettirendir.

İmam el-Esas: (الامام الأساس) Hayatının tüm aşamalarında nâtık'a eşlik eden imam anlamına gelir. Ve ondan, zaman içinde süregelen imamlar zinciri oluşur.

İmam el-Mutem: (الامام المتم) Döngüyü tamamlayan imam demektir. Döngüyü yedi imam yürütür ve o, yedincisi olarak döngüyü tamamlar. Onun gücü, onu takip eden altı imamın gücüne eşittir.

İmam el-Müstakar: (الامام المستقر) İmâmeti oğluna miras bırakma hakkına sahip olan imamdır. Ondan sonra gelecek olan imamı belirleme yetkisine sahiptir ve o, bu sürecin temelidir.

İmam el-Müstevda': (الامام المستودع) İmâmeti çocuklarına miras bırakamaz. İmâmeti, olağanüstü koşullar ve dönemlerde devralır.

İmam el-Kâim bi'l-Kuvve: (الامام القائم بالقوة) İmam'ın Allah tarafından indirilen Kitap olan Kur'an ile güçlü bir bağlantıya sahip olduğunu veya onun bu kitabın temsilcisi olduğunu ifade eder.

İmam el-Kâim bi'l-Fiil: (الامام القائم بالفعل) İmam'ın yalnızca unvan veya sembolik bir figür olmadığını, aynı zamanda aktif ve temel bir rol üstlendiğini ifade eder.⁵³

5. İsmâiliyye Şia'sında İmama Uyuma Adabı

İsmâiliyye Şiası doktrininde payı olan ve Fâtımîlerin baş dâisi Kadı Nu'mân, *Kitabu'l-Himme fî Adabi İttibâi'l-Eimme* adlı eserinin sadece fihrist kısmındaki başlıklarını incelemek bile Kadı Nu'mân'ın imâmete dini anlamda ne kadar büyük önem ve kutsallık atfettiğini görmek için kâfidir. Eserinde bu kutsallığı bazen öylesine tehlikeli bir aşamaya taşımış ki nebilerin bile sahip olmadığı konuma yerleştirmiştir.⁵⁴ Bu durum, eserin içindekiler kısmında yer alan başlıkların incelenmesiyle açıkça görülebilir. Aynı zamanda eser imâmete yönelik âdâb-ı muaşeret mukâbilinde bir nevi kılavuz kitap olarak addedilebilir. İçindekiler kısmındaki bazı başlıklara burada yer verilmek istenirse; imamları yüceltmek onlara saygı göstermek, onları büyük görmek, imamların ahitlerine sadık kalmak ve imamların sıkıntılarına sabretmek, imamların kararlarına uymak, imamların huzurunda ayağa kalkmak, onların meclislerinde oturmak, imamlarla birlikte seyahat ederken edep kurallarına uymak şeklinde başlıklar bulunmaktadır. Bu çalışmanın akışı içerisinde bu başlıklardan bazıları ile ilgili pasajlara yer vermeye gayret edilecektir.

İmamların takipçilerinin onların öğretilerine ve dinine inanması, onlardan şüphe etmemesi ve onlara itaat etmesi gerekir. Ancak burada imamların velâyetine inanmanın, imamlıklarına bağlı kalmanın ve onlara itaat etmenin temel bir gereklilik olduğu belirtilmektedir. İmamların hakkını bilen imamlıklarını kabul eden ve onlara itaat eden bir kimse, onların hakkını yerine getirdiğinde ve emirlerini uyguladığında bu kişinin kalbinde onların yüceliği, dünyevi anlamda makam olarak en üst noktaya erişmiş insanların takipçilerinin gözündeki yüceliğinden daha büyük olacaktır. Bu nedenle Allah'ın kendisini seçtiği ve imamların takipçileri arasında bulunma lütfuna eriştiği kimseler, imamların maddî ve manevî liderliğini kabul etmelidir. Onların rızasının Allah'ın rızasına bağlı olduğunu ve onların öfkesinin, Allah'ın öfkesine bağlı olduğunu bilerek Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmalı ve bununla cenneti hak etmeyi ummalıdır.

⁵² Kadı Nu'mân, *El-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, 109.

⁵³ Sicistânî, *el-Yenâbi*, 24-25.

⁵⁴ Ramy Mahmoud, *Fâtımîler Dönemi İsmâilî İnanç Sistemi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 191.

Allah'ın öfkesini gerektiren şeylerden kaçınmalı ve bununla cehennem azabından sakınmalıdır. Kendini, onlara yakınlatacak ve onlarla bağlantı kuracak şeylere adayarak onların ilgilerini gözetmelidir. Bu yolda, kendini eğiterek ve terbiye ederek onların hoşnutsuzluğunu hoşnutluğa ve hoşlanmadıkları davranışları sevdikleri davranış modellerine dönüştürmeye çalışmalıdır.⁵⁵ Her dönemde yaşayan müminler, kendi zamanlarının imamlarına karşı saygı, hürmet, itaat ve teslimiyetle yükümlüdürler. Peygamberlik makamının Allah katındaki yüceliği ve üstünlüğüne rağmen, imâmet derecesinin de benzer bir önem arz ettiği kabul edilmektedir. Bu durum Allah'a ve imama itaatin eşdeğer olarak değerlendirilmesi şeklinde tezâhür etmektedir. İsmâiliyye Şia'sında Allah'a itaat, imamların otoritesine itaatle doğrudan ilişkilendirilmekte ve bu ikisi arasında ayrılmaz bir bağ kurulmaktadır.⁵⁶

Allah imamları rahmet kapıları ve affının sebepleri kılmıştır. Kim onlarla yaptığı anlaşmayı ihlal ederse veya onlardan önce gelen bir emri yerine getirmese ya da korktuğu bir günah işlerse onlara gelmeli, durumunu onlara ileterek tövbe etmeli ve bağışlanma dilemelidir. Günahları için onlardan şefaât istemeli ve Allah'tan bağışlanma dilemelidir. Bu konuda Cafer es-Sâdık'a atfedilen rivâyette imamlar, Allah'ın kapıları ve kullarına olan sebepleri olarak rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda kim onlara yakın olursa, o kişinin Allah'a yakın olacağı ve kim de onlardan şefaât dilerse, ona şefaât edileceği, kim onlardan merhamet dilerse, ona merhamet edileceği ve son olarak kim de onlardan yüz çevirirse, o kişinin sapacağı ifade edilmektedir.⁵⁷ Tüm müminlerin her konuda imamlara mutlak bir teslimiyet göstermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Allah'a itaatin yanı sıra, Peygamber ve Ehl-i Beyt imamlarına da itaat edilmesi, ilahî bir buyruk olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle tüm Müslümanlar onlara teslim olmalı ve onlardan gelen sözlerin zahirini ve kalplerinin inancını kabul etmeleri gerekmektedir. Nitekim imamların söylediklerinin doğru ve hak olduğunu bilmelidirler. Kendilerini ilgilendiren konularda imamların bilgisine güvensizlik duymamalıdır. Çünkü imamlar, Allah'ın nuru ile bakmakta ve O'nun hükümleriyle hüküm vermektedirler.⁵⁸

İmamları görenlerin ve ona uyanların onların huzurunda güzel görünmeleri ve Allah'ın nimetlerini göstermeleri hakkındaki bir pasajda ise, özellikle imamların meclislerine katılmak isteyen kimselerin yapması gerekenler hakkında bazı kurallar zikredilmektedir. Saçını ve vücudunu temizlemeli, en iyi elbiselerini giymeli ve bulabildiği en güzel kokuları sürmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Allah'ın ve imamların nimetlerini üzerinde göstermeli özellikle bu nimetler onlardan ve onların eliyle gelmişse onların meclislerinde, makamlarında, toplantılarında ve yürüyüşlerinde bu nimetleri göstermek konusunda daha hassas davranmaları gerekmektedir. Bu, onların yüceltilmesi ve işlerinin saygı görmesi demektir. Allah'ın evine gelen ve O'nun huzurunda duran kimse benzetmesini ifade ederek nasıl ki Allah, namaza duran kişinin abdest almasını zorunlu kıldı ise aynı şekilde, Allah'ın imamlarını ziyaret eden kimse de onlara karşı hazırlıklı ve saygılı olmak durumundadır. Onların huzuruna hazırlıksız ve dikkatsiz bir şekilde gelmek ise işlerine saygısızlık olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹

İsmâiliyye düşüncesinin temelini oluşturan imam inancı, yalnızca teorik bir kabul veya soyut bir anlayışla sınırlı kalmayıp, bireyin günlük yaşamını şekillendiren bir ahlakî ve davranışsal sistemle bütünleşmiştir. Kadı Nu'mân'ın ifadelerinde imamların huzuruna çıkarken gösterilmesi gereken maddî hazırlıklar (temizlik, güzel koku, iyi giyim), aslında içsel bir saygı ve teslimiyetin dışa yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu durum, dışsal davranış ve nezaket kurallarının yalnızca sosyal bir gereklilik değil, aynı zamanda inanç ve takvanın dışa vurumu olduğunu ortaya koymaktadır. İsmâilî geleneğinde, inanç ve ahlâk arasındaki bağ güçlü bir şekilde kurulmuştur. İmana sahip bir mümin, bu iman gerekliliklerini yalnızca teorik düzeyde değil, fiili olarak da yerine getirmelidir. Bu anlayışa göre ahlâk, soyut bir erdemler bütünü olmanın

⁵⁵ Kadı Nu'mân, *Kitâbu'l-Himme Fî Adâbi Etbâ'î'l- Eimme* (Kahire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, 1948), 38.

⁵⁶ Kadı Nu'mân, *Kitâbu'l-Himme Fî Adâbi Etbâ'î'l- Eimme*, 39.

⁵⁷ Kadı Nu'mân, *Kitâbu'l-Himme Fî Adâbi Etbâ'î'l- Eimme*, 51.

⁵⁸ Kadı Nu'mân, *Kitâbu'l-Himme Fî Adâbi Etbâ'î'l- Eimme*, 74.

⁵⁹ Kadı Nu'mân, *Kitâbu'l-Himme Fî Adâbi Etbâ'î'l- Eimme*, 104.

ötesinde, imamların otoritesini kabul eden ve onlara teslimiyetini yaşamına yansıtan bir sorumluluk olarak şekillenir. Kadı Nu'mân'ın eserindeki edep ve davranış kuralları, bireyin içsel inanç derinliğinin, beden dili ve toplumsal ilişkiler aracılığıyla nasıl dışa vurulduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

İslam düşünce tarihinde imâmet kurumu hem dinî hem de siyasî boyutlarıyla önemli bir tartışma konusu olmuş ve bu çerçevede çeşitli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. İmâmet, hilâfet ve devletin yönetimi gibi meseleler, bu ayrılıkların temel sebepleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda Ehl-i Beyt'i'n imâmet hakkını savunan ve liderliğin Hz. Ali ile onun soyuna ait olduğunu ileri süren Şîî düşüncesi şekillenmiştir. Nitekim Şîî toplumu, imâmetin mâhiyeti, sürekliliği ve imamın taşıması gereken sıfatlar, nitelikler konusunda farklı görüşler benimsemiş ve zamanla çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu ayrışmaların en dikkat çekici sonuçlarından biri, İsmâilî Şîliğinin ortaya çıkışıdır. Şîî geleneği içinde, özellikle Hz. Ali'nin imâmeti ve onun dinî konumu hakkında farklı yorumların gelişmesi, yeni alt kolların veya grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Cafer es-Sâdık sonrası imâmet meselesine dair yaşanan ihtilaflar, İsmâilîliğin teşekkül etmesine neden olmuştur.

İsmâilîler, altıncı imam Cafer es-Sâdık'ın vefatının ardından, onun büyük oğlu İsmâil'i meşru imam olarak kabul ederek İmâmiyye Şîa'sından ayrılmış ve bu durum, İsmâilî öğretisinin şekillenmesine yol açmıştır. İsmâilî imâmet anlayışı, imamların ilahî bir atama ile belirlendiğini ve onların vahiyden gelen hakikî bilgiyi taşıdığını savunur. Bu öğreti, özellikle Fâtımî Devleti'nin kuruluşuyla birlikte siyasî bir boyut kazanmış ve İsmâilî düşüncesi devlet destekli bir öğreti hâline gelmiştir. Ancak tarihsel süreç içerisinde İsmâilîler de kendi içlerinde çeşitli ayrılıklar yaşamış, özellikle Karmatî hareketi ve Fâtımîler arasındaki farklılıklar imâmet anlayışında önemli değişimlere yol açmıştır.

İsmâilîler, Allah inancı, peygamberlik, âhiret ve imâmet gibi temel dinî konularda kendilerine özgü yorumlar geliştirmişlerdir. Bu bağlamda imâmet anlayışı, İsmâilî öğretilerinin en temel ilkelerinden biri olarak şekillenmiştir. İsmâilî dâîler, bu konuyu titizlikle ele almış ve imamın velâyetine inanmanın, ona bağlı kalmanın ve ona itaat etmenin zorunluluğunu vurgulamışlardır. İsmâililikte, imamlar yalnızca birer siyasî otorite değil, aynı zamanda ilahî hakikatin taşıyıcıları ve evrenin düzenini sağlayan ilahi vasıtalar olarak görülmektedir.

İsmâilî geleneğinde imamların yüceltilmesi ve onlara tâzim gösterilmesi, Allah'ın kullarına yüklediği bir sorumluluk olarak kabul edilir. Bu düşünceye göre, Hz. Peygamber'e gösterilmesi gereken saygı ve hürmetin, her çağdaki imamlar için de gerekli olduğu inancı esastır. Peygamberlik mertebesi imâmetten üstün görülmekle birlikte, imamların tâzimi Allah'a tâzim etmekle doğrudan ilişkilendirilir. Nitekim imamlar, Allah tarafından insanları doğru yola sevk etmekle ve O'na davet etmekle görevlendirilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda, İsmâilî öğretilerde imamlar, ilahî iradenin yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilir ve onlara duyulan muhabbet, yalnızca duygusal bir bağlılık değil, aynı zamanda dinî bir zorunluluk olarak değerlendirilir.

Katkı Oranı

1. Yazar: %50 | 2. Yazar: %50

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul İzni

Gerek olmadığı beyan edilmiştir.

Destek-Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Teşekkür

Beyan edilmemiştir.

Contribution Rate

1st Author: 50% | 2nd Author: 50%

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Ethics Committee Permission

It has been declared unnecessary.

Grant Support

No external funding was used to support this research.

Acknowledgements

Not declared.

Kaynakça | References

- Abdülhamit, İrfan. *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. Prof. Dr. M. Sami Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- Akoğlu, Muharrem. *Mezhep Olgusu Bağlamında Şiilik ve Irak'ta Şiilik*. Kayseri: Tezmer, 2013.
- Avcu, Ali. *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Avcu, Ali. "Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 151-171.
- Daftary, Farhad. "A Major Schism in the Early İsmâ'îlî Movement". *Studia Islamica* 77 (1993), 123-139.
- Daftary, Farhad. *A Modern History of the Ismailis Continuity and Change in a Muslim Community*. London: I.B. Tauris, 2011.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi. Alfa, 2017.
- Farhad Daftary. *Şii İslam Tarihi*. Alfa yayınları, 2. Basım, 2020.
- El-Yemen, Cafer b. Mansur. *Kitâbu'l-Keşf*. thk. Mustafa Galib. Lübnan/Beyrut: Dârü'l Endülüs, 1984.
- El-Yemen, Cafer b. Mansur. *Serâir ve Esrâru'n-Nutekâ*. thk. Mustafa Galib. Lübnan/Beyrut: Dârü'l Endülüs, 1984.
- Eş'arî, Eb'ul Hasan. *Makâlâtul İslamiyyin ve'htilâfu'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamî. El-Mektebetü Asriyye, 1990.
- Galib, Mustafa. *Tarih-i Daveti İsmâiliyye*. Dârü'l Endelüs, 1965.
- Ivanow, Wladimir. *The Alleged Founder Of Ismailism*. Bombay: Ismaili Society, 1946.
- İmâdüddin, İdrîs. *Uyunu'l-Ahbâr ve Funûnu'l-Âsâr IV*. Dârü'l Endelüs, 1978.
- İmâdüddin, İdrîs. *Zehrü'l-me'ânî*. Müessesetü'l-Camiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1991.
- İmâdüddin, İdrîs. *Uyûnu'l-Ahbâr ve Funûnu'l-Âsâr VII*. Kahire: Dârü'l-Kütüb vel-Vesâiku'l Kavmiyye, 2019.
- Kadı Nu'mân. *Kitâbu'l-Himme Fî Adâbi Etbâ'i'l- Eimme*. Kahire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, 1948.
- Kadı Nu'mân. *Esâsu't-Te'vîl*. thk. Arif Tamîr. Lübnan/Beyrut: Menşûrat-u Dar'u-Sekafe, 1960.
- Kadı Nu'mân. *De'â'imü'l-İslâm*. thk. Âsaf Ali Asgar Feyzî. Kahire: Dar'ul Maarif, 1963.
- Kadı Nu'mân. *el-Urcûzetü'l-Muhtâre*. Lübnan/Beyrut: Mahedu'd-Dirâsati'l-İslamiyye Camiatu Miçel Munteryal, 1970.
- Kadı Nu'mân. *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*. Lübnan/Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996.
- Kadı Nu'mân. *Tevîlü'De'â'im*. Kahire: Daru'l Maarif, 2. Basım, 2003.
- Kirmânî, Hamidüddin. *el-Mesâbih fî ispati'l-imâme*. Lübnan/Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996.
- Kummî ve Nevbâhtî. *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*. çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Mahmoud, Ramy. *Fâtımîler Dönemi İsmâilî İnanç Sistemi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Makarem, Sami N. "The philosophical significance of the imâm in ismâ'ilism". *Studia Islamica* 27 (1967), 41-53.

- Motani, Nizar A. "Islam's Quiet Revolutionary: The Story of Aga Khan IV", Akbarali Thobhani". *Journal of Third World Studies* 11/1 (1994), 532-537. <https://www.jstor.org/stable/45193552>
- Nisâburî, Ahmet b. İbrahim. *İsbâtü'l-imame*. Lübnan/Beyrut: Dârü'l Endelüs, 1996.
- Onat, Hasan. "Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi' ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXII (1992), 89-110.
- Öz, Mustafa- İlhan, Avni. "İmâmet". 22/201-203. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 2000.
- Sicistânî, Ebu Yak'ub. *el-Yenâbi*. thk. Mustafa Galib. Lübnan/Beyrut: El-Mektebetü't-Ticârî Li't-Tibâa Ve'n-Neşr, 1965.
- Sicistânî, Ebu Yak'ub. *Kitâbü'l-iftihâr*. Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 2000.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Tan, Muzaffer. *İsmaililiğin Teşekkül Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Tan, Muzaffer. "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri". *Ekev Akademi Dergisi* 39 (2009), 73-86.